

بررسی رابطه بین تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان پرسنل نیروی انتظامی

شهر بوشهر

فاضل کریمی¹، یوسف دهقانی²، جلیل عظیم‌پور³

تاریخ دریافت: 1393/11/21

تاریخ پذیرش: 1393/12/15

چکیده

هدف از پژوهش حاضر بررسی رابطه بین تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان پرسنل نیروی انتظامی شهر بوشهر می‌باشد. روش پژوهش حاضر از نوع همبستگی می‌باشد. جامعه آماری پژوهش حاضر را کل دانش‌آموزان پرسنل نیروی انتظامی شهر بوشهر که شامل 440 نفر می‌باشند تشکیل می‌دهند. حجم نمونه این پژوهش 205 نفر می‌باشد که از طریق نمونه‌گیری تصادفی ساده به دست آمده است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق پرسشنامه‌های استاندارد تفکر انتقادی فاشیون و بهزیستی معنوی دهشیری می‌باشد. نتایج نشان داد که بین تفکر انتقادی و هر یک از ابعاد بهزیستی معنوی یعنی ارتباط با خود، ارتباط با دیگران و ارتباط با طبیعت رابطه‌ی ضعیف و مستقیمی وجود دارد، به این معنا که هر چقدر میزان تفکر انتقادی در دانش‌آموزان بیشتر شود، میزان ارتباط با خود، دیگران و طبیعت نیز بیشتر می‌شود. بین تفکر انتقادی و بعد ارتباط با خدا در سطح معنی‌دار نیست. بیش‌ترین میزان همبستگی بین تفکر انتقادی و بعد ارتباط با دیگران و کمترین آن بین تفکر انتقادی و بعد ارتباط با خدا می‌باشد. میزان تفکر انتقادی دانش‌آموزانی که میزان تحصیلات پدر آنان فوق‌دیپلم می‌باشد بیشتر از سایر دانش‌آموزان است و میزان بهزیستی معنوی دانش‌آموزان با تحصیلات پدر فوق‌لیسانس بیشتر از سایر دانش‌آموزان می‌باشد. اثر تحصیلات پدر پاسخگویان بر تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان معنادار می‌باشد. همان‌طور که در این جدول مشاهده می‌شود حداقل بین یکی از متغیرهای تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات پدر آن تفاوت معنی‌داری وجود دارد. بین میانگین نمره تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات پدر آنان معنی‌دار می‌باشد. بین تفکر انتقادی دانش‌آموزانی که پدر آنان دارای سطح تحصیلات فوق‌لیسانس می‌باشد با دانش‌آموزانی که تحصیلات پدرشان زیر دیپلم و فوق‌دیپلم می‌باشد معنی‌دار هستند. بین بهزیستی معنوی دانش‌آموزانی که تحصیلات پدرشان زیر دیپلم می‌باشد با بهزیستی معنوی دانش‌آموزان با سایر سطوح تحصیلات اختلاف معنی‌داری وجود دارد و هم‌چنین بین بهزیستی معنوی دانش‌آموزانی که سطح تحصیلات پدرشان دیپلم می‌باشد و دانش‌آموزانی که تحصیلات پدر آنان لیسانس است اختلاف معنی‌داری وجود دارد. اثر تحصیلات مادر پاسخگویان بر تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان در سطح معنادار می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: تفکر انتقادی، بهزیستی معنوی، دانش‌آموزان.

1- کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی آموزشی - دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر (نویسنده مسئول)

2- استاد روانشناسی دانشگاه خلیج فارس

3- کارشناس ارشد کامپیوتر

مقدمه

شاخص‌ترین پایه شخصیت فرد، میل به اندیشیدن و توانایی فکر به صورت انتقادی است. تفکر انتقادی به افراد در حل مسائل، تصمیم‌گیری در موقعیت‌های زندگی و شکل‌گیری هویت و عاداتی باثبات در شخص کمک می‌کند. جامعه هر چقدر پویاتر باشد، نیاز به اندیشمندان انتقادی بیشتر احساس می‌شود. جامعه همواره نیازمند متفکرانی است که از قضاوت خوب درباره مسائل جامعه خویش برخوردارند و می‌دانند که چه زمانی و چگونه مهارت‌های تفکر را در جامعه خویش بکار گیرند، برخورداری از تفکر انتقادی در جامعه به افراد یاری می‌رساند تا شهروندانی آگاه و مطلع باشند و آزادی حقیقی را تجربه کنند، بنابراین، تفکر انتقادی به عنوان مهارت‌های فرد در تعبیر و تفسیر، تجزیه و تحلیل، ارزیابی و نیز شناسایی پدیده‌های اجتماعی، منبعی نیرومند در زندگی مدنی و سیاسی محسوب می‌شود. با توجه به نقش اساسی تفکر انتقادی در زندگی، هدف اصلی آموزش و پرورش می‌بایست فراتر از کسب آسان دانش، تربیت متفکران انتقادی باشد. زندگی در جامعه پیچیده امروزی نیازمند افرادی است که قادر هستند با تکیه بر تفکر و اندیشه خود بر مسائل پیرامون خویش فائق آیند و در چارچوب و چشم‌انداز روشنی، اطلاعات لازم را در مورد زندگی خویش جمع‌آوری و ترکیب کنند و با یک داوری خوب، آن‌ها را ارزیابی نمایند و از کارهای ناممکن بپرهیزند. در حقیقت، افراد برای مواجهه با مسائل زندگی و اتخاذ تصمیم‌های اساسی نیازمند مهارت‌ها و صلاحیت‌های تفکر انتقادی هستند. برای اینکه فرد بتواند تصمیم مهمی در زندگی بگیرد، می‌بایست قدرت تجزیه و تحلیل، ارزیابی و قضاوت نسبت به شرایط زندگی خود را داشته باشد (آقاریکانی، 1386).

داشتن توانایی و مهارت تفکر انتقادی به اشخاص اجازه می‌دهد تا بتوانند در زندگی، اطلاعات پیرامون خود را پردازش نمایند، به طور عینی به استدلال و استخراج نتایج از انواع متنوع اطلاعات پرداخته و به طور مؤثر، عینی و ملموس به ارزیابی مشکلات بپردازند و با وجود اطلاعات ناقص، تصمیم‌گیری معقول و مستدلی اتخاذ نمایند. در واقع، خردمند هر کاری را به فرمان خرد و اندیشه می‌کند، بنابراین تفکر انتقادی، تفکر جوابگو (مسئول) و ماهرانه است که به قضاوت خوب افراد نسبت به خود، دیگران و جامعه در زمان حال منجر می‌شود. تفکر انتقادی، تفکر اصلاح‌گراست، به طوری که بر کشف نقاط ضعف و اصلاح کاستی‌های افراد تأثیر می‌گذارد، بنابراین تفکر انتقادی را بایستی به عنوان یک فرایند درونی دانست که به موجب آن، وضعیت مشکل‌زای زندگی به طور نقادانه مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد و راه‌های برون‌رفت از مشکل، به طور خردمندانه تشخیص داده می‌شود (شریعتمداری، 1387).

معنویت، نوعی ارتباط باخدای متعال، از راه ایمان به خدا، عواطف و انگیزه‌های الهی و نیز یاری‌جویی از نیروهای غیبی بر اثر قرب الهی است. آثار عملی این ایمان و ارتباط، در جهت‌بخشی به زندگی و نوع نگاه به آن دیده می‌شود که در قالب اخلاق الهی بروز و ظهور می‌یابد. از یک سو سرچشمه معنویت، ذات لایزال الهی است و از سوی دیگر، انسان از راه ارتباط با او از راه بندگی، به درجاتی از معنویت می‌رسد. منظور از معنویت نیز اقدامی است که در مسیر توجه به خدا صورت گرفته و منشأ بهره‌مندی از امداد الهی شده است. معنویت یعنی ارزش‌های متعالی، اخلاقی و والایی که از متن دین گرفته شده است. اساس معنویت، باور به مبدأ و معاد است. معنویت دینی منهای ایمان به خدا و معاد، معنا ندارد. مکتب‌های مادی ضمن اعتراف به جایگاه و ضرورت معنویت، آن را در قالب انکار خدا و الحاد جست‌وجو می‌کنند، ولی از نظر دین، زمینه معنویت در سرشت انسان نهاده شده است. شهید مطهری در این باره می‌نویسد: معنویت بدون ایمان به خدا، بدون ایمان به مبدأ و معاد، بدون ایمان به معنویت انسان و اینکه در او پرتوی غیرمادی حاکم و مؤثر است، اساساً امکان‌پذیر نیست. حتی آن معنویتی که امروزه مورد قبول اغلب مکاتب است و از آن به رومانسیسم تعبیر می‌کنند، بدون پیدا شدن آن عمق و ژرفایی که ادیان به ویژه اسلام پیشنهاد می‌کنند، محال است (شیخی نژاد، 1388).

یکی از ویژگی‌های اساسی انسان آگاهی از رفتار خود و برخورداری از نیروی تفکر است. به عبارت دیگر انسان می‌تواند از رفتار خود آگاه باشد و در برخورد با مسائل و امور متفاوت از نیروی تفکر خود استفاده کند. اگر چه علاقه به توسعه توانایی‌های تفکر انتقادی در محافل آموزشی پدیده‌ای جدید نیست و منشاء چنین علاقه‌ای به مکتب افلاطون برمی‌گردد. تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی یکی از مهم‌ترین موضوعات در سنت اسلامی و ارکان هر نظام آموزشی و تربیتی به شمار می‌رود و با مسئله رشد و بالندگی دانش‌آموزان و دانشجویان در تمامی مقاطع تحصیلی در ارتباط مستقیم است. در این راستا بالا بردن میزان آگاهی‌های معلمان و تغییر نگرش آنان در رابطه با تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی مورد توجه و مدنظر است. از این رو در پژوهش حاضر، با توجه به اهمیت موضوع محقق قصد دارد به این سؤال اساسی پژوهش پاسخ دهد که آیا بین تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان پرسنل نیروی انتظامی شهر بوشهر رابطه‌ای وجود دارد؟ و چگونه می‌توان تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی را در بین دانش‌آموزان ارتقاء داد؟

مفهوم شناسی تفکر انتقادی

بلوم می‌گوید تفکر انتقادی مستلزم فرآیندهای عامی ذهنی و داوری بر اساس شواهد و مدارک است اما علاوه به حل مسئله دارای عناصری از بالاترین سطح تحلیل و ارزشیابی می‌باشد. هالپرن می‌گوید تفکر انتقادی را استفاده از مهارت‌ها یا استراتژی‌های شناختی می‌داند که احتمال پیامد مطلوب را افزایش می‌دهد. چافی می‌گوید تفکر انتقادی فرآیند تفکر را با روش و قاعده کشف می‌کند که این نه تنها به معنای تعمق هدفمندانه است بلکه آزمون ملاک و منطقی است که ما و دیگران از آن استفاده می‌کنیم. انجمن روانشناسی آمریکا می‌گوید تفکر انتقادی را این‌گونه درک می‌کنیم که باید قضاوت خودساخته و هدفمندی باشد که منجر به تفسیر یا تحلیل، ارزیابی و استنباط شود. علاوه بر این، توضیحی را در بر می‌گیرد، متکی به دلیل و مدرک، توضیح مفهومی، منظم و قانونمند با ملاحظات متنی که بر پایه آن قضاوت انجام شده است. پاسکار و ترزینیمی گویند تفکر انتقادی را به منزله یک ردیف از توانایی‌های کلی فرد در انجام امور مانند تعریف مسائل محوری، فرضیه‌سازی و تشخیص اهمیت روابط، استنتاج، استنباط، تغییر نتایج حاصل از شواهد معتبر و نیز ارزشیابی انتقادی دانسته‌اند (شعاری نژاد، 1387).

الدوریل می‌گوید تفکر انتقادی بهترین شیوه درک میزان توانایی تفکر افراد در مدیریت و مهارت تفکر است. این امر نیازمند تعیین معیارها و ضوابطی برای تحلیل و ارزشیابی تفکر خود به منظور بسط و گسترش آن است. نوریس می‌گوید تفکر انتقادی، نوعی بازتاب معقول است که بر تصمیم‌گیری در مورد آن چه باور داریم یا انجام می‌دهیم تأثیری گذارد. مایرز می‌گوید تفکر انتقادی می‌تواند تنظیم کلیات، پذیرش احتمالات جدید و توقف داوری باشد. لپمن می‌گوید تفکر انتقادی شامل عقایدی است که بر اساس ملاک‌ها و معیارها یا دلیل استوار است. او می‌گوید معیارها را می‌توان با اصلاح معیارهای بزرگ از قبیل قابلیت اطمینان، مناسبت قوت انسجام و سازگاری ارزیابی کرد (نقیب زاده، 1385).

تفکر انتقادی با عنوان تفکری که قضاوت را آسان می‌کند، توصیف می‌شود زیرا بر معیار تکیه می‌کند، خود مصحح است و نسبت به متن حساس است. انیس می‌گوید که تفکر انتقادی «روش متفکرانه ای است که بر تصمیم درباره اینکه به چه چیزی اعتقاد داشته باشیم یا چه کار بکنیم، تأکید می‌کند». تفکر انتقادی عقیده هدفمند و مستقلی است که به تفسیر، تحلیل، ارزیابی استدلال و نیز توصیف موضوعات استدلالی عقلانی، یا تأملات مربوط به متن منجر می‌شود که بر مبنای آن‌ها حکم کنیم. تفکر انتقادی ایده آل ذاتاً کنجکاو، آگاه، معتقد، نسبت به دلیل خالی از تعصب، قابل انعطاف، منصف در ارزیابی، در مواجهه با تعصبات شخصی، صادق، در قضاوت کردن

محتاط و دوراندیش، در تجدیدنظر کردن مشتاق، درباره مسائل آشکار و واضح در موضوعات پیچیده منضبط، در جستجو به دنبال اطلاعات مربوط پیگیر، در انتخاب ملاک و معیار معقول، در پرس و جو متمرکز و در پیگیری نتایج با استقامت و دارای پشتکار است. البته تا جایی که موضوع و شرایط جستجو اجازه بدهد (جهانی، 1380).

تفکر انتقادی تلاش برای ایجاد ارزشیابی‌هایی منطقی و قابل‌اطمینان است تا ببینیم که چه چیزی را می‌توانیم منطقی باور کنیم و چه چیز را نمی‌توانیم. در تفکر انتقادی از ابزارهای علم و استدلال استفاده می‌شود چون در آن ارزش شک‌گرایی به ساده‌لوحی یا تعصب، منطقی بر ایمان، علم بر فرضیه و عقلانیت بر خواسته‌اندیشی نشان داده می‌شود. با توضیح برخی از خصوصیات و ویژگی‌های لازم برای منتقدانه فکر کردن، توضیح مفهوم تفکر انتقادی نیز ساده‌تر خواهد شد (قبول، 1384).

مفهوم شناسی بهزیستی معنوی

واژه بهزیستی معنوی به تمایل انسان برای جست‌جوی معنای زندگی از طریق تعالی نفس یا از طریق نیاز به ارتباط با چیزی فراتر از خودش اشاره دارد. در اصطلاح «معنویت دمیدن روح در زندگی فرد است. قابلیت و گرایشی است که برای هر فرد فطری و منحصربه‌فرد می‌باشد. این گرایش معنوی افراد را به سوی معرفت، عشق، معنا، آرامش، تعالی، پیوند، شفقت، خوبی و یکپارچگی سوق می‌دهد. نویسنده فرانسوی به نام مالرو می‌نویسد: قرن 21 میلادی یا اصلاً وجود نخواهد داشت و یا قرن معنویت خواهد بود. در حال حاضر، تعداد نسبتاً قابل‌توجهی از مطالعات وجود دارد که چگونگی تأثیر معنویت را بر سلامت جسمی و روانی بررسی کرده‌اند. بیشتر این مطالعات نشان می‌دهند که افراد با معنویت بالاتر و افرادی که فعالیت‌های دینی بیشتری دارند، معمولاً از حیث روانی و جسمی سالم‌تر هستند. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که مشارکت بیشتر در فعالیت‌های معنوی و دینی، به طور معناداری با بهزیستی بیشتر و میزان کمتر بزه‌کاری و دیگر مشکلات اجتماعی مرتبط است (هارتز، 2008).

مجیدی (1388) در مقاله خود با عنوان رابطه بهزیستی معنوی با تفکر انتقادی دانش‌آموزان متوسطه شهر شیراز نشان داد بین بهزیستی معنوی با تفکر انتقادی رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. بین پسران و دختران در تفکر انتقادی تفاوت معنادار وجود ندارد.

محمدی (1388) در مقاله خود با عنوان نقش تفکر انتقادی در پیشرفت شغلی و حرفه‌ای نشان داد تفکر انتقادی و مهارت‌های آن امری ضروری و مؤلفه اصلی در اکثر رشته‌ها و حرفه‌هاست. در واقع، برخورداری از تفکر انتقادی برای موفقیت فرد در شغل و حرفه خویش گریزناپذیر است. کمتر

حرفه و شغلی را می‌توان یافت که نیاز به مهارت‌های تفکر انتقادی نداشته باشد. اگر شخصی دارای تفکر انتقادی و تمایلات انسانی بالاتری باشد، بطور طبیعی در محل کار خویش از نفوذ بیشتری برخوردار خواهد بود و در میان همکاران نیز مقبول تر جلوه گر خواهد شد. تفکر انتقادی به افراد کمک می‌کند تا به مدد دانایی در کارهای خود توانمند و در شغل و حرفه خویش، دارای رفتارهای فراکنشی باشند، در مسائل حرفه‌ای به تعبیر و تفسیرهای فعال و ماهرانه بپردازند و از طریق ارزیابی شواهد، روابط و اطلاعات در کار حرفه‌ای خویش تصمیم درستی بگیرند. در حقیقت، از طریق تفکر انتقادی، اشخاص می‌توانند با طرح پرسش‌های انتقادی و استدلال منطقی در مسائل شغلی خود به طور موفق تصمیم بگیرند.

کامپبل (2011) در تحقیقات خود بدین نتایج رسید که تفکر خلاق، مدلی از تفکر است که به نتایج و خروجی یا برون داده‌های خلاق منجر می‌شود... و ملاک نهایی برای سنجش خلاقیت، همین برون داده‌ها می‌باشد. ما هنگامی یک شخص را خلاق می‌دانیم که او به طور مداوم و پیوسته، نتایج خلاقیتی به بار می‌آورد و این نتایج، مهم و بامعنا هستند، واجد نو بودن و تازگی می‌باشند و در محدوده سؤال که وجود داشته است، پاسخ‌ها و خروجی‌هایی ارائه می‌کنند. البته برای به دست آوردن این نتایج، به تفکر انتقادی، به ارزیابی‌ها و واری‌های آن نیازمند خواهیم بود. این رابطه، درست مانند مبحث تولید و ارزیابی محصول است. تفکر خلاق چیزی را پدید می‌آورد که در نهایت می‌باید به وسیله تفکر انتقادی مورد سنجش قرار گیرد. گاهی اوقات، این تعامل بین خلاقیت و تفکر انتقادی، دقیق و همه‌جانبه نیست چرا که برخی از مواقع، تفکر انتقادی در همان مرحله آغاز و مراحل شکل‌گیری تفکر خلاق وارد عرصه می‌شود و به گونه‌ای عمل می‌کند که در همان ابتدا کار خلاق یا ایده نو را قابل توجیه ندانسته و به نوعی در حکم یک عامل بازدارنده عمل می‌کند. در مجموع، ترکیب غایی انگیزش با حافظه و خلاقیت با تفکر انتقادی منجر به نتایج بهتری خواهد شد، نتیجه‌ای که سبب تولید و به وجود آمدن تفکر سازنده، پویا و خلاق شده و باعث می‌شود که یک نظریه تولید و سپس مورد ارزشیابی قرار گیرد.

روش و طرح تحقیق جامعه آماری، روش نمونه‌گیری و حجم نمونه، ابزارهای جمع‌آوری

اطلاعات

روش حاضر از نوع همبستگی می‌باشند. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دانش‌آموزان پرسنل نیروی انتظامی شهر بوشهر در سال 93-92 می‌باشد. در این تحقیق با استفاده از فرمول برآورد حجم نمونه (کوکران) با حجم جامعه آماری 440 نفر در سطح اطمینان 95 درصد یا احتمال خطای 5 درصد، حجم نمونه برابر 205 نفر محاسبه شد. برای انتخاب نمونه، روش‌های مختلفی

وجود دارد، که در این تحقیق با توجه به تعداد نسبتاً زیاد دانش‌آموزان جهت انتخاب یک نمونه معرف از بین آنان از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شد. برای این منظور از بین مدارس شهر بوشهر 6 مدرسه انتخاب شد، آنگاه از هر آموزشگاه منتخب سه کلاس در پایه‌های مختلف انتخاب و نمونه‌های مورد نیاز از هر پایه به صورت تصادفی انتخاب شدند و پرسشنامه جهت تکمیل در اختیار آن‌ها قرار گرفت.

الف) پرسشنامه استاندارد تفکر انتقادی فاشیون: پرسشنامه استاندارد مهارت تفکر انتقادی فاشیون مشتمل بر 34 گویه و در طیف‌های مختلف می‌باشد. این پرسشنامه دارای 5 مؤلفه بلوغ فکری (1-5-6-23-25-28-33)، بعد نوآوری (4-9-10-13-24-32-34)، بعد اشتغال ذهنی (2-3-7-14-17-18-22-30)، بعد روحیه‌ی پرسشگری (19-20-21-26-31) و بعد خود نقدپذیری (8-11-12-15-16-27-29) می‌باشد. پایایی ابزار از طریق ضریب آلفای کرونباخ در داخل توسط جباری (1389) و زمانی (1391) به ترتیب 88/ و 89/ و در خارج توسط فاشیون 90/ به دست آمده است.

ب) پرسشنامه استاندارد بهزیستی معنوی دهشیری: پرسشنامه استاندارد بهزیستی معنوی دهشیری مشتمل بر 40 گویه و در مقیاس شش درجه‌ای لیکرت از به شدت مخالف تا به شدت موافق می‌باشد. این پرسشنامه دارای 4 مؤلفه ارتباط با خدا (1، 19-23-29-32-35-38-9-13-16)، ارتباط با خود (7-11-14-21-25-27-31-36-40)، ارتباط با دیگران (-34-37-5-8-12-15-18-22-28) و ارتباط با طبیعت (6-10-17-20-24-26-30-33-39) می‌باشد. پایایی ابزار از طریق ضریب آلفای کرونباخ در ضرایب آلفای خرده مقیاس‌ها به ترتیب 93/، 92/، 91/ و 85/ می‌باشد. همچنین برای کل پرسشنامه 86/ می‌باشد.

یافته‌های استنباطی تحقیق

فرضیه 1: بین تفکر انتقادی و ابعاد بهزیستی معنوی دانش‌آموزان رابطه معنی‌داری وجود دارد.

جدول 1-1: همبستگی بین تفکر انتقادی و هر یک از ابعاد بهزیستی معنوی دانش‌آموزان

تفکر انتقادی			آماره‌ها بهزیستی معنوی
سطح معنی‌داری	ضریب همبستگی	تعداد	
0/176	0/095	205	ارتباط با خدا
0/005	0/196	205	ارتباط با خود
0/002	0/22	205	ارتباط با دیگران
0/01	0/179	205	ارتباط با طبیعت

نتایج ضریب همبستگی پرسون در جدول فوق نشان می‌دهد که بین تفکر انتقادی و هر یک از ابعاد بهزیستی معنوی یعنی ارتباط با خود، ارتباط با دیگران و ارتباط با طبیعت رابطه‌ی ضعیف و مستقیمی وجود دارد به این معنا که هر چقدر میزان تفکر انتقادی در دانش‌آموزان بیشتر شود، میزان ارتباط با خود، دیگران و طبیعت نیز بیشتر می‌شود. این روابط در سطح آلفای 0/05 معنی‌دار می‌باشند اما رابطه بین تفکر انتقادی و بعد ارتباط با خدا در سطح $(p=0/176)$ معنی‌دار نیست. بیش‌ترین میزان همبستگی بین تفکر انتقادی و بعد ارتباط با دیگران $(R=0/22)$ و کمترین آن بین تفکر انتقادی و بعد ارتباط با خدا $(R=0/095)$ می‌باشد.

فرضیه 2: بین تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات پدر آن تفاوت معناداری دارد.

جدول 1-2: میانگین و انحراف معیار تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان بر

حسب سطح تحصیلات پدر آن

متغیرها	سطح تحصیلات پدر	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
تفکر انتقادی	زیر دیپلم	7	124	0
	دیپلم	21	163	7/29
	فوق دیپلم	49	174/86	5/41
	لیسانس	109	157/95	23/10
	فوق لیسانس	19	163/32	15/91
	جمع	205	161/85	20/37
بهزیستی معنوی	زیر دیلم	7	69	0
	دیپلم	21	80/33	9/18
	فوق دیپلم	49	73/14	14/70
	لیسانس	109	78/98	13/74
	فوق لیسانس	19	88/05	8/49
	جمع	205	78/22	13/57

همان طور که در جداول فوق مشاهده می‌شود میزان تفکر انتقادی دانش‌آموزانی که میزان تحصیلات پدر آنان فوق دیپلم می‌باشد بیشتر از سایر دانش‌آموزان است و میزان بهزیستی معنوی دانش‌آموزان با تحصیلات پدر فوق لیسانس بیشتر از سایر دانش‌آموزان می‌باشد. برای بررسی معناداری اختلاف تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات پدر آن نتایج آزمون‌های معناداری مانوا در جدول زیر آمده است.

جدول 1-3: نتایج آزمون معناداری مانوا برای مقایسه تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی

دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات پدر آن

اثر	آزمون	ارزش	مقدار F	سطح معنی‌داری	اندازه اثر
تحصیلات پدر	پیلایی - بارتلت	0/64	13/55	0/0001	0/213
	لامبدای ویلکز	0/438	15/98	0/0001	0/24
	اثر هتلینگ	1/11	18/2	0/0001	0/27
	بزرگ‌ترین ریشه خطا	0/948	47/11	0/0001	0/485

همان‌طور که در جدول فوق (جدول 1-3) مشاهده می‌شود اثر تحصیلات پدر پاسخگویان بر تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان در سطح $(P < /0001)$ معنادار می‌باشد. همان‌طور که در این جدول مشاهده می‌شود حداقل بین یکی از متغیرهای تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات پدر آن در سطح $(P < /0001)$ تفاوت معنی‌داری وجود دارد. برای بررسی تفاوت، تحلیل واریانس یک طرفه در متن مانوا استفاده گردید که نتایج آن در جدول زیر آمده است.

جدول 1-4: نتایج تحلیل واریانس یک راهه در متن مانوا روی تفکر انتقادی و

بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات پدر آن

شاخص‌ها مغیرها	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار F	سطح معنی‌داری	مجذورات اتا
تفکر انتقادی	20041/436	4	5010/359	15/502	/0001	/237
بهزیستی معنوی	3852/101	4	963/025	5/709	/0001	/102

همان‌طور که در جدول فوق (4-19) مشاهده می‌شود نتایج تحلیل واریانس یک طرفه در متن مانوا نشان می‌دهد که اختلاف مشاهده‌شده بین میانگین نمره تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات پدر آن در سطح $(P < /0001)$ معنی‌دار می‌باشد. برای

مقایسه میانگین نمره تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان در بین سطوح تحصیلات پدر آنان دو به دو از آزمون تعقیبی شفه استفاده می‌شود که نتایج آن در جدول زیر آمده است.

جدول 1-5: میانگین و انحراف معیار تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان بر

حسب سطح تحصیلات پدر آن

متغیرها	سطح تحصیلات پدر	زیر دیپلم		دیپلم		فوق دیپلم		لیسانس	
		میانگین	تفاوت	میانگین	تفاوت	میانگین	تفاوت	میانگین	تفاوت
تفکر انتقادی	زیر دیپلم	-	-	11/33	0/409	4/14	0/96	9/98	0/424
	دیپلم	11/33	0/409	-	-	7/19	0/345	1/35	0/996
	فوق دیپلم	4/14	0/96	7/19	0/345	-	-	5/83	0/15
	لیسانس	9/98	0/424	1/35	0/996	5/83	0/15	-	-
	فوق لیسانس	19/05	0/029	7/71	0/476	14/9	0/002	9/01	0/1
بهزیستی معنوی	زیر دیپلم	-	-	39	0/0001	50/85	0/0001	33/95	0/0001
	دیپلم	39	0/0001	-	-	11/85	0/176	16/9	0/0001
	فوق دیپلم	50/85	0/0001	11/85	0/176	-	-	5/36	0/837
	لیسانس	33/95	0/0001	16/9	0/0001	5/36	0/837	-	-
	فوق لیسانس	39/31	0/0001	0/32	0/999	11/54	0/232	5/36	0/837

همان طور که در جدول فوق مشاهده می‌شود اختلاف مشاهده شده بین تفکر انتقادی دانش‌آموزانی که پدر آنان دارای سطح تحصیلات فوق لیسانس می‌باشد با دانش‌آموزانی که تحصیلات پدرشان زیر دیپلم و فوق دیپلم می‌باشد در سطح آلفای 0/05 معنی دار هستند. بین بهزیستی معنوی دانش‌آموزانی که تحصیلات پدرشان زیر دیپلم می‌باشد با بهزیستی معنوی دانش‌آموزان با سایر سطوح تحصیلات اختلاف معنی داری وجود دارد و هم چنین بین بهزیستی

معنوی دانش‌آموزانی که سطح تحصیلات پدرشان دیپلم می‌باشد و دانش‌آموزانی که تحصیلات پدر آنان لیسانس است اختلاف معنی‌داری وجود دارد

فرضیه 3: بین تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات مادر آن تفاوت معناداری دارد.

جدول 1-6: میانگین و انحراف معیار تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان بر

حسب سطح تحصیلات مادر آن

متغیرها	سطح تحصیلات مادر	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
تفکر انتقادی	زیر دیپلم	97	162	18/23
	دیپلم	14	143	36/32
	فوق دیپلم	54	160/69	20/53
	لیسانس	33	170/67	9/85
	فوق لیسانس	7	164/86	20/43
	جمع	205	161/85	20/37
بهزیستی معنوی	زیر دیپلم	97	76/87	14/61
	دیپلم	14	81/5	/52
	فوق دیپلم	54	76/83	11/88
	لیسانس	33	84/03	13/02
	فوق لیسانس	7	73/86	20/51
	جمع	205	78/22	13/57

همان طور که در جداول فوق مشاهده می‌شود میانگین نمره تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزانی که سطح تحصیلات مادرشان لیسانس می‌باشد در مقایسه با سایر دانش‌آموزان بیشتر می‌باشد. برای بررسی معناداری اختلاف بین تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات مادر آن نتایج آزمون‌های معناداری مانوا در جدول زیر آمده است.

جدول 7-1: نتایج آزمون معناداری مانوا برای مقایسه تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات مادر آن

اندازه اثر	سطح معنی‌داری	مقدار F	ارزش	آزمون	اثر
0/062	0/0001	3/29	0/185	پیلایی - بارتلت	تحصیلات مادر
0/063	0/0001	3/35	0/822	لامبدای ویلکز	
0/064	0/0001	3/38	0/207	اثر هتلینگ	
0/125	0/0001	7/16	0/143	بزرگ‌ترین ریشه خطا	

همان‌طور که در جدول فوق (جدول 7-1) مشاهده می‌شود اثر تحصیلات مادر پاسخگویان بر تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان در سطح ($P < /0001$) معنادار می‌باشد. همان‌طور که در این جدول مشاهده می‌شود حداقل بین یکی از متغیرهای تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات مادر آن در سطح ($P < /0001$) تفاوت معنی‌داری وجود دارد. برای بررسی تفاوت، تحلیل واریانس یک طرفه در متن مانوا استفاده گردید که نتایج آن در جدول زیر آمده است.

جدول 8-1: نتایج تحلیل واریانس یک راهه در متن مانوا روی تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات مادر آن

مجدور اتا	سطح معنی‌داری	مقدار f	میانگین مجذورات	درجه آزادی	مجموع مجذورات	شاخص‌ها مغیرها
0/091	/001	4/986	1919/618	4	7678/474	تفکر انتقادی
0/045	/06	2/338	419/898	4	1679/593	بهزیستی معنوی

همان طور که در جدول فوق (1-8) مشاهده می‌شود نتایج تحلیل واریانس یک طرفه در متن مانوا نشان می‌دهد که اختلاف مشاهده‌شده بین میانگین نمره تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات مادر آنان در سطح آلفای 0/05 معنادار نیستند زیرا سطح معنی‌داری به دست آمده از 0/05 بزرگ‌تر می‌باشند.

بحث و نتیجه‌گیری

جهت پاسخگویی به فرضیه 1 نتایج ضریب همبستگی پیرسون محاسبه شد که نتیجه حاصل از آن نشان می‌دهد که بین تفکر انتقادی و هر یک از ابعاد بهزیستی معنوی یعنی ارتباط با خود، ارتباط با دیگران و ارتباط با طبیعت رابطه‌ی ضعیف و مستقیمی وجود دارد، به این معنا که هر چقدر میزان تفکر انتقادی در دانش‌آموزان بیشتر شود، میزان ارتباط با خود، دیگران و طبیعت نیز بیشتر می‌شود. این روابط در سطح آلفای 0/05 معنی‌دار می‌باشند اما رابطه بین تفکر انتقادی و بعد ارتباط با خدا در سطح $(p=0/176)$ معنی‌دار نیست. بیش‌ترین میزان همبستگی بین تفکر انتقادی و بعد ارتباط با دیگران $(R=0/22)$ و کمترین آن بین تفکر انتقادی و بعد ارتباط با خدا $(R=0/095)$ می‌باشد. مشابه با این یافته‌ها در تحقیقات میرک زاده (1388)، جهرمی (1385) و دمرال (2013) به دست آمده است. بررسی و تبیین فرضیه فوق نشان می‌دهد که تفکر انتقادی تفکری است که در برگیرنده بررسی فعال دقیق و پایدار هر باور یا دانش فرضی است که بر اساس یک سری دلایل حمایت‌کننده و نتایج حوصله از آن ایجاد می‌گردد. گروهی بر این عقیده‌اند که یافتن تعریفی جامع و قابل قبول از تفکر انتقادی کاری مشکل‌تر از یادگیری آن است. به طور کلی، تفکر انتقادی ایجاد و پرورش یک فاصله احساسی و عقلانی بین خودتان و ایده‌ها و نظرات است چه این نظرات متعلق به خودتان باشد چه دیگران تا بتوانید حقیقت، اعتبار و معقول بودن مسئله‌ای را بهتر ارزیابی کنید. نیاز بشر جدید به معنویت ناشی از مشکلات روحی رنج‌ها، و اضطراب‌های روانی شدید است لذا در جستجوی چیزی است که برای او شادی نشاط آرامش و امید به زندگی را پدید بیاورد. چنین معنویتی نه مستلزم باور به خداست و نه مستلزم تن دادن به پیام پیام‌آوران است و نه محتاج وجود دنیایی دیگر ورای این دنیای مادی. این فرضیه مورد تأیید قرار گرفت و نشان داد که بین تفکر انتقادی و هر یک از ابعاد بهزیستی معنوی یعنی ارتباط با خود، ارتباط با دیگران و ارتباط با طبیعت رابطه‌ی ضعیف و مستقیمی وجود دارد، به این معنا که هر چقدر میزان تفکر انتقادی در دانش‌آموزان بیشتر شود، میزان ارتباط با خود، دیگران و طبیعت نیز بیشتر می‌شود، بدین خاطر خانواده‌ها، معلمان و نهادهای زیر بطن باید به این مقوله‌ها توجه با دقیق‌تر و مدون‌تری داشته

باشند تا با ارتقاء سطح تفکر انتقادی در بین دانش‌آموزان میزان بهزیستی معنوی آنان نیز در حد مطلوبی ارتقاء یابد.

جهت پاسخگویی به فرضیه 2 تحلیل واریانس یک طرفه در متن مانوا محاسبه شد که نتیجه حاصل از آن نشان می‌دهد که میزان تفکر انتقادی دانش‌آموزانی که میزان تحصیلات پدر آنان فوق‌دیپلم می‌باشد بیشتر از سایر دانش‌آموزان است و میزان بهزیستی معنوی دانش‌آموزان با تحصیلات پدر فوق‌لیسانس بیشتر از سایر دانش‌آموزان می‌باشد. اثر تحصیلات پدر پاسخگویان بر تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان در سطح ($P < /0001$) معنادار می‌باشد. همان طور که در این جدول مشاهده می‌شود حداقل بین یکی از متغیرهای تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات پدر آن در سطح ($P < /0001$) تفاوت معنی‌داری وجود دارد. برای بررسی تفاوت، تحلیل واریانس یک طرفه در متن مانوا استفاده گردید که نتایج نشان می‌دهد که اختلاف مشاهده‌شده بین میانگین نمره تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات پدر آن در سطح ($P < /0001$) معنی‌دار می‌باشد. برای مقایسه میانگین نمره تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان در بین سطوح تحصیلات پدر آنان دو به دو از آزمون تعقیبی شفه استفاده می‌شود که نتایج آن در جدول زیر آمده است. اختلاف مشاهده‌شده بین تفکر انتقادی دانش‌آموزانی که پدر آنان دارای سطح تحصیلات فوق‌لیسانس می‌باشد با دانش‌آموزانی که تحصیلات پدرشان زیر دیپلم و فوق‌دیپلم می‌باشد در سطح آلفای 0/05 معنی‌دار هستند. بین بهزیستی معنوی دانش‌آموزانی که تحصیلات پدرشان زیر دیپلم می‌باشد با بهزیستی معنوی دانش‌آموزان با سایر سطوح تحصیلات اختلاف معنی‌داری وجود دارد و هم چنین بین بهزیستی معنوی دانش‌آموزانی که سطح تحصیلات پدرشان دیپلم می‌باشد و دانش‌آموزانی که تحصیلات پدر آنان لیسانس است اختلاف معنی‌داری وجود دارد. مشابه با این یافته‌ها در تحقیقات فرهنگ (1387)، حیدری (1391) و کرال (2012) به دست آمده است. بررسی و تبیین فرضیه فوق نشان می‌دهد که تفکر انتقادی و مهارت‌های آن امری ضروری و مؤلفه اصلی در اکثر رشته‌ها و حرفه‌هاست. در واقع، برخورداری از تفکر انتقادی برای موفقیت فرد در شغل و حرفه خویش گریزناپذیر است. کمتر حرفه و شغلی را می‌توان یافت که نیاز به مهارت‌های تفکر انتقادی نداشته باشد. اگر شخصی دارای تفکر انتقادی و تمایلات انسانی بالاتری باشد، بطور طبیعی در محل کار خویش از نفوذ بیشتری برخوردار خواهد بود و در میان همکاران نیز مقبول تر جلوه گر خواهد شد. بیشتر متخصصان بزرگ تعلیم و تربیت با تأکید بر اهمیت تفکر، پرورش آن را یکی از هدف‌های اصلی تعلیم و تربیت می‌دانند که بر این اساس، نظام آموزشی باید، به جای انتقال صرف اطلاعات به

دانش‌آموزان، موقعیت‌های مناسب برای پرورش تفکر کودکان را فراهم آورد. تفکر، به ویژه تفکر انتقادی، خودبه‌خود رشد نمی‌یابد بلکه ضروری است که به صورت نظری و عملی تدریس شود. این فرضیه مورد تأیید قرار گرفت و نشان داد که اثر تحصیلات پدر پاسخگویان بر تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان معنادار می‌باشد، بدین خاطر پدران می‌بایست به این مقوله تحصیلات توجه مناسب تری داشته باشند تا با ارتقاء سطح مهارت‌های خود سطح مهارت‌های دانش‌آموزان نیز در حد مطلوبی ارتقاء یابد.

جهت پاسخگویی به فرضیه 3 تحلیل واریانس یک طرفه در متن مانوا محاسبه شد که نتیجه حاصل از آن نشان می‌دهد که میانگین نمره تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزانی که سطح تحصیلات مادرشان لیسانس می‌باشد در مقایسه با سایر دانش‌آموزان بیشتر می‌باشد. برای بررسی معناداری اختلاف بین تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات مادر آن نتایج آزمون‌های معناداری مانوا در جدول زیر آمده است. اثر تحصیلات مادر پاسخگویان بر تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان در سطح $(P < /0001)$ معنادار می‌باشد. حداقل بین یکی از متغیرهای تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی در دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات مادر آن در سطح $(P < /0001)$ تفاوت معنی‌داری وجود دارد. برای بررسی تفاوت، تحلیل واریانس یک طرفه در متن مانوا استفاده گردید که نتایج آن نشان می‌دهد که اختلاف مشاهده‌شده بین میانگین نمره تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان بر حسب سطح تحصیلات مادر آنان در سطح آلفای 0/05 معنادار نیستند زیرا سطح معنی‌داری به دست آمده از 0/05 بزرگ‌تر می‌باشند. مشابه با این یافته‌ها در تحقیقات محمدی (1390)، خلیفه (1389) و مایدر (2012) به دست آمده است. بررسی و تبیین فرضیه فوق نشان می‌دهد که تفکر انتقادی به افراد کمک می‌کند تا به مدد دانایی در کارهای خود توانمند و در شغل و حرفه خویش، دارای رفتارهای فراکنشی باشند، در مسائل حرفه‌ای به تعبیر و تفسیرهای فعال و ماهرانه بپردازند و از طریق ارزیابی شواهد، روابط و اطلاعات در کار حرفه‌ای خویش تصمیم‌گیری بگیرند. در حقیقت، از طریق تفکر انتقادی، اشخاص می‌توانند با طرح پرسش‌های انتقادی و استدلال منطقی در مسائل شغلی خود بطور موفق تصمیم بگیرند. یکی از ویژگی‌های اساسی انسان آگاهی از رفتار خود و برخورداری از نیروی تفکر است. به عبارت دیگر انسان می‌تواند از رفتار خود آگاه باشد و در برخورد با مسائل و امور متفاوت از نیروی تفکر خود استفاده کند. این فرضیه مورد تأیید قرار گرفت و نشان داد که اثر تحصیلات پدر پاسخگویان بر تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان معنادار می‌باشد، بدین خاطر مادران

می‌بایست به این مقوله تحصیلات توجه کامل تری داشته باشند تا با ارتقاء سطح مهارت‌های خود سطح مهارت‌های دانش‌آموزان نیز در حد مطلوبی ارتقاء یابد.

پیشنهادهای مبنی بر نتایج تحقیق

1- فرضیه 1 مورد تأیید قرار گرفت و نشان داد که بین تفکر انتقادی و هر یک از ابعاد بهزیستی معنوی یعنی ارتباط با خود، ارتباط با دیگران و ارتباط با طبیعت رابطه‌ی ضعیف و مستقیمی وجود دارد، به این معنا که هر چقدر میزان تفکر انتقادی در دانش‌آموزان بیشتر شود، میزان ارتباط با خود، دیگران و طبیعت نیز بیشتر می‌شود، بدین خاطر خانواده‌ها، معلمان و نهادهای زیر بطن باید به این مقوله‌ها توجه با دقتی تر و مدون تری داشته باشند تا با ارتقاء سطح تفکر انتقادی در بین دانش‌آموزان میزان بهزیستی معنوی آنان نیز در حد مطلوبی ارتقاء یابد.

2- فرضیه 2 مورد تأیید قرار گرفت و نشان داد که اثر تحصیلات پدر پاسخگویان بر تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان معنادار می‌باشد، بدین خاطر پدران می‌بایست به این مقوله تحصیلات توجه مناسب تری داشته باشند تا با ارتقاء سطح مهارت‌های خود سطح مهارت‌های دانش‌آموزان نیز در حد مطلوبی ارتقاء یابد.

3- فرضیه 3 مورد تأیید قرار گرفت و نشان داد که اثر تحصیلات پدر پاسخگویان بر تفکر انتقادی و بهزیستی معنوی دانش‌آموزان معنادار می‌باشد، بدین خاطر مادران می‌بایست به این مقوله تحصیلات توجه کامل تری داشته باشند تا با ارتقاء سطح مهارت‌های خود سطح مهارت‌های دانش‌آموزان نیز در حد مطلوبی ارتقاء یابد.

منابع و ماخذ

- آقاییاری یکانی، عزیزه. (1386). تفکر انتقادی در اسلام. نشریه فلسفه کلام و عرفان، شماره 30.
- شریعتمداری، علی. (1387). اصول و فلسفه‌ء تعلیم و تربیت. تهران: نشر ارسباران.
- شعاری نژاد، علی اکبر. (1387). فلسفه‌ء آموزش و پرورش. تهران: نشر امیر کبیر.
- شیخی نژاد، فاطمه و گلنار احمدی. (1388). «مدیریت در پرتوی معنویت»، ماهنامه تدبیر. شماره 202.
- نقیب‌زاده، عبدالحسین. (1386). نگاهی به فلسفه‌ی آموزش و پرورش. تهران: نشر طه‌پوری.
- جهانی، جعفر. (1380). نقد و بررسی مبانی فلسفی الگوی آموزشی تفکر انتقادی لیپمن. شماره 8.
- قبول، احسان. (1384). تفکر انتقادی. تهران: کنگره تولید علم.
- محمدی، علی. (1388). نقش تفکر انتقادی در پیشرفت شغلی و حرفه‌ای. مجموعه مقالات چهارمین کنگره علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران (تهران).
- مجیدی، فرزاد. (1388). رابطه خلاقیت و سازگاری اجتماعی با تفکر انتقادی دانش‌آموزان متوسطه شهر شیراز، فصلنامه علوم تربیتی، شماره 27.
- هارتز، گری، (1387)، معنویت و سلامت روان، ترجمه امیر کامگار و عیسی جعفری، تهران: نشر ویرایش.

